

különösen akkor, hogyha azok folyóiratanyagot is tartalmaznak, mert hiszen a folyóirat repertóriumok hiánya miatt ennek az anyagnak a felkutatása okozza éppen a legnagyobb nehézséget.

Rövid tallózás után megállapítottuk, hogy a könyvészetből több fontos mű hiányzik. Így például hiányoznak az Országgyűlés nyomtatványai, a naplók és az irományok egyaránt. Hiányzik az Országos Törvénytár. (Kiadja a m. kir. belügyminisztérium, Athenaeum ny.) A Magyarországi Rendeleték Táránál hiányzik a lapszám megjelölése. Nem találtuk az Országos Mezőgazdasági Kamara zárszámadásait (Budapest, Pátia), sem a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének jelentéseit, nem szerepel a „Pénzügyminiszter jelentése Magyarország pénzügyi helyzetéről“ (Budapest, Állami ny.), nincsenek meg a Pénzügyintézeti Központ angol-, francia-, németnyelvű jelentései. A Magyar etymologiai szótárnál a „Farizeus-Foglár“ felveendő volna stb. stb. Ezzel a pár kiemeléssel csak arra kívántuk a figyelmet felhívni, hogy az anyag beosztásánál, a cédulaanyag összeállításánál több gondosságra van szükség, mert hiszen az említett könyvek kétségen kívül megvannak a Széchényi Könyvtár állományában.

Mind e megjegyzésünk azonban nem csökkenti egyáltalában a munka szellemi részét végzőknek érdemét. DR. SZÓLLÁS ELLA, DR. DROSZT OLGA és DR. MOKCSAY JÚLIA könyvtári tisztviselőknöknek, akik e munkájukkal a nemzeti bibliográfia kiváló, gondos és lelkiismeretes művelőinek bizonyultak, őszinte köszönetet kell mondanunk.

TRÓCSÁNYI GYÖRGY.

A középkori könyvfestészet színei. (J. J. TIKKANEN: *Studien über die Farbengebung in der mittelalterlichen Buchmalerei*. Nach dem Manuskript des Verfassers herausgegeben von Tancred Borenius. Helsingfors, 1933. 8°, 452 l. [Societas Scientiarum Fennica. Commentationes humanarum litterarum. V. 1.]

TIKKANEN JÁNOS JAKAB, a kiváló finn könyvtudós és művészettörténész 1930-ban elhunyt s kéziratban hagyta hátra élete utolsó negyede munkásságának gazdag eredményeit magába foglaló monográfiáját a középkori könyvfestészet színhasználatáról. A majdnem végleges formába öntött munkát tanítványa: BORENIUS TANKRED simította át és bocsátotta közre. TIKKANEN monumentális műve mind könyvtudományi, mind esztétikai és művészettörténeti szempontból alapvető jelentőségű. Megragadó a maga nagyvonalúságában is, és szinte százezernyi apró, mozaikszerű részletében is. Szinte áttekinthetetlennek tetsző, rendkívül gazdag anyagot ölel fel és zár magába. Jelentőségét különösen az a körülmény mélyíti ki, hogy éppen sajátos könyvtudományi szempontból ily alaposan, átfogóan, de egyúttal a

legapróbb részletekbe is behatolva nem tárgyalták eddig a középkor színízlésének kérdéseit. Azonban nemcsak könyvtudományi, hanem merőben esztétikai szempontból tekintve is híjával voltunk egy igazán alapos és szakszerű színízlés-történeti vizsgálatnak. Ezért szerzőnk kutatásai valóban úttörő és hézagpótló jelentőségűek.

Tanulmánya eredményei két vetületben tárulnak elénk. Egyrészt a könyvtudományi szempontból fontos középkori könyvfestészeti emlékek színezésének művészettörténeti tárgyalásában és finom elemzésében, másrészt pedig nemcsak e festészet stíluskérdéseinek, hanem azokon túlnyúlva: a színek általános jelentőségének, a színízlés mi voltának, váltakozásának megvilágításában.

Bevezetésében a középkori miniatűrfestészet palettájának festék- és színekészletét tekinti át. A festékkészítés antik hagyományokra nyult vissza. Erre utal mind az ú. n. *athos-hegyi festőkönnyv* s a reánkmaradt több latin receptgyűjtemény, mind ZEOPHILIUS és CENNINI idevágó írása. E források tanúsága szerint a miniatűrfestők meglehetősen sok festéket ismertek. Zöld festékeik: spanyolzöld, seladonit, malachit, továbbá az auripigment s az indigó keveréke. A kék festékek közt különösen kedvelt volt az ultramarin, a színek királynője, valamint az azurit (citramarin) és az indigó. A középkor színízlése legtöbbször a bíbort értékeli: mély violába olvadó, majd a piros, majd pedig a kék felé hajló árnyalatai alkották az arannyal és az ultramarinnal a középkor fő színháromságát. Közeli rokona a porfirbarna. A piros-vörös skálát a skarlátvörös, a kármin (karmazsin), a lakkpiros, a rózsza, a minium, a vörösbarna és a cinnóber tölti ki. A görög kéziratokban oly gyakori narancsárga és narancsbarna festékanyagot nem ismerjük. Igen kedvelt szín a barna. Az aranyat nagyon szerették s főképen fényes és tündöklő jellege miatt kedvelték. (Az arany az a szín, melyet mint ábrázoló színt a középkorral szemben a mai festészet alig használ; szerepe szinte kizárólag a díszítés terére szorult.) A középkori miniatűrfestők színszimfóniáiban tisztes hely illeti meg az okkert mind világos, mind sötét árnyalataiban. A kedvelt festékek sorába tartozik még a nápolyi sárga, valamint a zöld keverésére is használt „orpi-ment“. Sárga festékek még a sáfrány és a genista. Helyi színként szerették használni a fehéret. Főszerepe a többi szín világossá tételében s a fény kifejezésében állt. A bizánci festészet az éles fényfoltokat kedvelte. A feketét szinte kizárólag csak keverésre, árnyalásra használják. Helyi színként — a sötétség kifejezésére — csak a középkor elején találkozunk vele. A szürke is a legritkább színek közé tartozik. Az ezüstöt is csak kivételesen alkalmazzák; jól tudták, hogy e festék gyorsan oxidálódik, megfeketedik. Kétségtelen, hogy a miniatűrísták színskálája festékkészletükhöz viszonyítva igen gazdag. Számos primär- és igen

sok keverékszínük van. A legkedveltebb színkeverékek egyrészt a világos-sötét, másrészt pedig a zöld, lila és narancssárga árnyalatok voltak. A középkori színezés jellemző sajátosságai közé tartozik az irizálás is.

A mű első, főfejezete a *későantik* és a *korai keresztény* könyvfestészetet tárgyalja. A későantik vagy pogány festett könyveket szinte kaleidoszkópszerűen tündöklő sokszínűség jellemzi. Azért mégsem lehet azt állítani, hogy e kor miniatúristáinak palettája különösen gazdag volna. Így pl. az Ambrosiana híres görög Ilias-töredékei (1019. sz.) színekészlete két kék és zöld, továbbá egy fehér, bíbor, világosibolya, rózsaszín és okker színminőségéből áll. Azonban ez a viszonylag igen szűk színekészlet meglepően ható kombinációkban, ritmikusan tárul elénk. A hellén szellem kolorizmusának elevensége, alkotó eredetisége és könnyed nagyvonalúsága nyilatkozik meg benne. Színlélektani szempontból figyelemreméltó, hogy a főszínek közül kétségtelenül a zölddel bánnak a legtakarékosabban. Jellemző bizonyos színek jelképes használata is. A pompázó bíbor a hatalomnak, a fehér a fenségnek, eszményi bájnak és tisztaságnak, valamint a bölcseségnek a kifejezője. Az ókeresztény könyvfestők színei is a hellén kolorizmusból fakadtak. A különbség nem annyira a könyvek új tartalmával: a keresztény szellemmel, mint inkább a szellemi továbbfejlődéssel és a közéleti népek színezésével függ össze. A miniatúristák beható elemzése nem annyira az antik művészet kolorizmusának hanyatlását, mint inkább a lassú ízlésetolódással párhuzamosan végbemenő s a keresztény szemlélet alapján kibontakozó új művészet kialakulását igazolja. A klasszikus ókor és a középkor összekötő századai művészetének figyelemreméltó vonása az ornamentika jelentőségének megnövekedése. A klasszikus művészi érzés kifinomultsága és összhangzatos természetessége helyébe pedig rusztikus ízlés lép. A színek rangsorában első hely a fehéret és a vele sokféleképpen kombinált kéket illeti meg. Figyelemreméltó, hogy a fekete inkább csak bizonyos színek elevenségének tompítására szolgál. Az arany még szinte alig fordul elő.

A *bizánci könyvfestészet* beható vizsgálatára a második főfejezetben kerül sor. A bizánci művészet lényege egyrészt zárt ünnepélyességében és szertartásos kimértségében, másrészt a nyugati művészetnél hasonlíthatatlanabban nagyobb egyházi függőségében: a szent személyek ábrázolását szigorú kánonnal előíró ikonográfiában valósul meg. Az az egység és törvényszerűség uralkodik e művészetben, amely a kompozíció szigorúan részarányos és párhuzamos kialakításához és a stilizálás megmerevítéséhez vezet. Első főkorszaka (a *középbizánci*) könyvfestészeti szempontból is három, egymástól meglehetősen élességgel elkülönülő korra oszlik: 1. A *korai makedón* vagy képprombolás

előtti periódusban még tovább élnek a hellenisztikus és ókeresztény kor művészi hagyományai. Leginkább a sajátosan nem bizánci vonások: erős és súlyos lomhaság, parlagiasság; kezdetlegesen síkszerű színezésű rajz, száraz színek és aranyozás jellemzik. Durva, súlyos és éles színei sorában legjellegzetesebb a bizánci könyvfestészetben mindvégig jelentős szerepet játszó zöld, továbbá a lakkpiros, az ultramarin és a cinnóber. 2. A késő makedón vagy képrombolás utáni kor miniatúrein sajátosan raffinált kezdetlegesség és aprólékosan díszítőstílus ömlik el. Az idegen, barbár elemek kiküszöbölődnek s véglegesen kikristályosodnak a sajátos bizánci elemek. Azonban fejlődésében is megakad, egészen megmerevedik ez a művészet. Elsősorban a művészi szemlélet képzeletnélküli szárazsága, a műalkotás schématis és sablonszerű kivágottsága, valamint az alkotás folyamatának iskolás pedantériája, eltanultságra valló, rutinos mesterkéeltsége ötlük szembe. Az egyre inkább érvényesülő s növényi elemeket kedvelő ornamentika mögött lappangó geometrikumot érzünk. A szabad lendületű nyugati miniatűrökkel szemben itt eleven színekkel kitöltött, de mégis üresen ható konstruáltság megnyilatkozását érezzük. Színkompozíciókban arany alapon a zöld, ultramarin, lakkpiros és cinnóber uralkodik. Mind a sárga színhangzatok, mind az ibolya árnyalatai másodlagos szerepet játszanak. A zöld, kék és arany kis síkrészekre elosztva folyik egybe és a keleti szőnyegekhez meglepően hasonló zsúfolt tarkaság benyomását kelti; kiváltképpen az arany pazarló használata jellemző. A szinte kizárólag használt arany alap- és háttérszínbe mintegy beillesztik a kivágott sablonként ható alakokat. Immár szerephez jut a fekete is. Mint a sötétség képzele: a bűn, a rossz, a gonosz fogalmával kapcsolódik, melyet a keresztény képzelet az ördög alakjában személyesít meg. A bizánci festészet e fogalmakat átlátzatlan feketével szereti kifejezni. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert az előző korok a sötétséget bíborral ábrázolták. A feketét szórványosan árnyékolásra, körvonalrajzra is használják. A vonalvezetésben hangsúlyozott vertikalizmus érvényesül s egyáltalán nem töreksenek háromdimenziós hatás kiváltására. Tehát a mélységet feláldozzák a képsík közvetlen valóságának. 3. A XI. századot felölelő *Kommen-kor* művészetében mind az előző időszak első felének brutális nagyvonalúsága, mind második felének minuskul-fínomsága elvész. Merev és szellemtelen schématiszmus uralkodik. A fő stíluskülönbség a formálás terén plasztikus hatásra, a hagyományhoz erősen ragaszkodó színezésben pedig a színvegyítésre, megtört és komor árnyalatokra való törekvésben nyilvánul meg.

A késő bizánci korban mélységesen aláhanyatlak a könyvfestészet. Az elegancia helyébe otromba felületesség, a pompázó színek

helyébe meg piszkos és rikító szegényesség lép. A Pailogosok korában őszi utóvirágzásra kerül sor. Értékei a távlatos alakításban és választékosabb színezésben fejeződnek ki. Ekkor már finom árnyékolásra is törekedtek és szerephez jutott a szürke szín.

A harmadik főfejezetben TIKKANEN a *Karoling-kor* előtti könyvfestészetet tárgyalja. Bizonyára ez a problémákkal leginkább telített korszak, melyben már az ókelta és ógermán, valamint az egyiptomi, kopt és előázsiai művészet elemeinek vándorlását, kölcsönhatását és összeolvadását vizsgálni kell. Az író könyvfestészet jellemző sajátosságai közül első helyen a szélesen ömlő és szétáradó (állati!) ornamentikát, valamint a pompázó dísszel kiképzett nagy iniciálékat — az író művészet e nagyhatású újítását — emeljük ki. Friss és vidám világos színeik közt a sötétebbek erőteljesen hatnak. Az arannyal igen takarékosan bántak. A *Meroving*-ornamentikát halakból, madarakból alakított iniciálék jellemzik. Színkészletük szegényes; négy-öt rikító színből: sötét cinnóberből, zöldből, nápolyi sárgából, ibolyából és kékből áll. A művészi alakítás az írhez képest szintén kezdetleges és szegényes. A korai *angol-szász* könyvfestészet emlékei író és ókeresztényen hagyományokra vallanak. Színskálájuk meglehetősen gazdag: a barna, narancssárga, vörösbarna, mély lakkpiros, zöld, sötét- és barnásszürke, sötétkék, bíbor és ezüst színt öleli fel. Uralkodó színeik a minium, orpiment és érczöld. Jelentős szerep illeti meg a legelőkelőbb színek: a bíbor, arany és ezüst hármasságát is.

A negyedik fejezet a bizáncival sarkosan ellentétes *Karoling* könyvfestészet vizsgálata. A sajátos nyugati könyvművészetet különösen két körülmény határozza meg: 1. A Karoling művelődési körben igen sokféle hatás erővonala összegeződik. 2. Számos irányban, párhuzamosan működő s egymáshoz ható iskolákban bontakozik ki. Ez okok magyarázzák meg: miért mindenben ellentéte a hagyományokat uraló, önmagába zárkózott bizánci festészetnek. A karoling-kori miniatürfestők pompázó díszítések kialakítására törekedtek. Erősen tartalmi meghatározottságú kompozícióikban is ez a cél uralkodik. A környezetet, a hátteret elhanyagolják, vagy csak kezdetlegesen fejezik ki. Vajmi kevés nyoma mutatkozik a természetérzésnek. Erősen érezni a jellegzetes kifejezőerő hiányát. A fenséges utáni törekvés szertartásos veretet ad e művészetnek. Figyelemreméltó, hogy az egyház az őt szolgáló művésztől mily kevéssé kívánta meg a földi élet külső csillogását tagadó komor és asketikus felfogásának kifejezését. Joggal állítja TIKKANEN, hogy a középkor egyáltalán nem áll bármely más kor mögött fényűzés tekintetében. A miniatürfestők a hit szentségét dicsőítik s a színek tündöklő leplevel ellátott — lényegében transzcendens — világot képét ábrázolják. E kor rendkívül gaz-

dag színkészletéről a következő áttekintést adjuk: A középbizánci korhoz képest a zöld csekélyebb szerepet tölt be. Két főtípusa van, az érczöld és a feketezöld. A kék szín különféle minőségek sorozatában jelenik meg. Közülök a halvány égszínkéket, az indigót, mindenekeleltt azonban az ultramarint és az ibolyát kedvelték. Fejedelmi rang illeti meg a bíbor sok árnyalatát is, az uralom és karizmás hatalom színjelképét. A vörösbarna és barnapiros színcsoport is kedvelt mind ibolyás, mind bíboros árnyalataiban. A tiszta barna, az aszkézis színe, ritkán fordul elő. Az előző korokban oly kedvelt lakkpirossal szűkösen bánnak. Gyakoribb nála a rózsaszín és igen előkelő hely illeti meg a cinnóbert. A régebben általában kedvelt sárga színek, különösen a telt csengésű, sőt rikító okkerminőségek hitelüket veszítik; ritkábbak a halk árnyalatoknál. Megemlítjük a sárgásbarna és meleg narancsárnyalatokat. Az arany királyi jelentősége — különösen az ornamentális díszítés terén — tisztán érvényesül. Csekély szerepet élvez az ezüst; nyilván mert díszítő értéke alig közelíti meg az aranyét. Megsötétedő természete miatt sem szívesen használták. A feketét és tisztaszürkét, ugyanúgy, mint a fehéret és fehérszerű minőségeket igen sokféleképpen alkalmazzák. A magasztosságot legszívesebben a fehérrel fejezik ki. A karolingkori miniatűrök színgazdagságát vázolt skálánk korántsem meríti ki. A színhasználat, vegyítés, kontraszt és kombináció, átfestés és árnyékolás útján igen sok, kiváltképpen az egyes iskolákra jellemző s éppen ezért nehezen áttekinthető és rendszerezhető minőségük van. Jellemző az *irizáló* hatásra törekvés is; a horizontálisan szembehelyezett színek szivárványos összeömlését tetőzi be e kor kolorizmusát.

Az ötödik főfejezetben elemzett *Ottó-kori* művészet részben a Karoling könyvfestészet folytatása, részben pedig ókeresztyén hagyományok alapján való újjákezdés. Ezt a kimondottan német irányt sajátosan középkori mivolta: elvontan díszítő és a természeti hűséget feloldó formastilizálása jellemzi. Figyelemreméltó a schématis, szertartásos elrendezésre törekvő komponálás. A térkitöltés erősen részarányos és párhuzamosan kötött. Férfias erejű a vonalvezetés. Ünnepléses nagyvonalúsága megfelel intenzív színei tarkaságának. Az egyes iskolák közt — jelentősek: a reichenai, regensburgi, vidéki bajor, kölni és fuldai — a színezésben nyilvánul meg nagyobb különbség. Az *Ottó-kori* könyvfestészet palettáján a zöld szín számos árnyalata szerepel. Egészen új közöttük az áttetsző olívizöld. Meglepően finomak a más színekkel való zöldkombinációk. Most is a legkedveltebb színek közé tartozik a kék: a halvány-fehérestől az ultramarinon át a súlyos indigóig. Az ibolyaszínek mély és meleg csengése mellett ünnepélyesen pompázik a bíbor. Különösen lilás és

pirosas árnyalatait kedvelték. A barna színek közül nyilván a sokszor lilás árnyalatú porfirbarnát értékelik legtöbbszörre. Nagyon sok árnyalattal szerepel a rózsaszín; önállóan is szívesen használják. A fehérrel, világoskékkel, cinnóberrel, valamint az okkersárgával hangolják össze. Az élénk és lobogó színek uralmát legjobban talán a bambergi iskola színháromsága jellemzi: uralkodó színei a cinnóber, mínium és vörösbarna. A mínium most is — mint az előző korokban — nagy megbecsülésnek örvend, míg a cinnóbernek időnként mostoha sors jutott osztályrészül. Az iniciálék arany díszítményeit tűzpirossal szeretik szegélyezni. A X. századtól kezdve a sárga színek fokozott jelentőségre tesznek szert. Valószínű, hogy az okker- és narancssárga hódító előretörése bizánci hatás műve. Erre vallanak az arany hátterek is. Az ezüst szín jóformán csak a díszítményekben, az arannyal együtt szerepel. A fehér jelentősége mellett egészen eltörlődik mind a feketéé, mind a középkor tiszta tarkaszínszeretetével ellentétes sűrű színé. Az irizáló színhatás eredeti együttese: ibolya, rózsás-cinnóber és érczöld. Megemlítjük még, hogy a kölni iskola színizlését leginkább az egymástól élesen elválasztott, nyomott és nehézkes színek jellemzik.

A dús eredményű tanulmányok sora az Ottó-kor iskoláinak tárgyalásával megszakad. Kár, hogy a késő középkor kolorizmusának elemzését Atropos már nem engedte meg TIKKANEN-nek; mert kérdés, vajjon lesz-e oly igazán hivatott továbbfonója e valóban nagyszerű tanulmánynak azon a ponton túl, ahol fonala megszakadt.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

Frieling, Heinrich: *Die Sprache der Farben. Vom Wesen des Lichts und der Farben in Natur und Kunst. Mit 6 Abbildungen.* München und Berlin 1939, Verlag von R. Oldenburg, 8°, 196 l. A színek mivoltának s művészi és életjelentőségének vizsgálata nemcsak optikai és fiziológiai-lélektani, hanem gyakorlati, művészeti és iparművészeti szempontból is igen jelentős. Ez a fontosság — szemléleti világunk túlnyomórésztben vizuális és kolorikus természete folytán — hangsúlyozottan nyilvánul meg a könyv művészete és tudománya terén is. Éppen ezért FRIELING közelmúltban megjelent könyvét joggal sorolhatjuk az alapvető és nélkülözhetetlen könyvtudományi kézikönyvek közé. Minket e helyen nem annyira a fény és a szín lényegéről szóló fejtegetései, mint inkább a természet és művészet színeiről, a színek kozmikus kapcsolatáról és jelképes értékéről való megállapításai érdekelnek. A könyvfestészet aranykorát, a középkort, mágikus színértékelés és telt csengésű tarkaszínűség jellemzi. A könyvnyomtatás felfedezésének korában kezdődik a modern kolorizmus.